

Kasper C. Jansen

Een gooi naar het ongrijpbare

Toen beeldhouwer Auke de Vries op een plein bezig was een sculptuur in elkaar te draaien, vroeg een kritische voorbijganger hem wat het ding voorstelde. De gevestigde kunstenaar antwoordde: 'Ik weet het goed gemaakt. U komt terug als het af is en dan mag u aan mij uitleggen wat het voorstelt.' Auke de Vries neemt niet de moeite zijn werk toe te lichten. Waarom zou hij ook? Er zijn genoeg critici die staan te springen om het voor hem te doen. Als de nood aan de man is, kan hij altijd een van hun lovende recensies parafraseren. Valt het je op hoe kundig hij alle verantwoordelijkheid op de nietsvermoedende voorbijganger afschuift? Hij lijkt te zeggen: 'De vraag is niet of ik een kunstenaar ben, maar of u een toeschouwer bent.'

Hoofdpijn

Zou De Vries zijn bedoeling met het standbeeld uit de doeken doen, dan zou de voorbijganger kunnen zeggen: 'Dat zie ik er niet in.' Er zou een discussie op gang kunnen komen. Nee, liever vraagt hij de voorbijganger naar diens eigen interpretatie om dan 'interessant' of 'leuk' te mompelen. De voorbijganger vervolgt al fluitend zijn weg: een kúnstenaar heeft gezegd dat hij interessante, leuke ideeën heeft. Ook Auke is tevreden: hij is weer een confrontatie met zijn plicht uit de weg gegaan.

Konden wij de confrontatie met kunstenaars als De Vries ook maar uit de weg gaan. Hun gedochten staren ons aan vanaf de rotonde en wachten ons op in het plantsoen. Ieder gedrocht is weer een nieuwe uitdaging. 'Interpreteer mij!' schreeuwt het. 'Begrijp mij of sterf!' Dat schreeuwt het natuurlijk niet echt, maar zo voelt het en dat komt door mij. Ik denk dat ik me gedwongen voel het monster te begrijpen, omdat ik het anders zou gaan vervloeken.

Hoe kritisch zou iemand als Auke nog naar zijn eigen werk kijken? Immers, als hij zijn werk niet aan het publiek hoeft te verantwoorden, waarom dan wel aan zichzelf? Wat gaat er door hem heen op het moment dat hij, laten we zeggen, een stuk ijzerdraad aan een loden pijp bevestigt? Misschien denkt hij: 'Ja, zo klopt het.' Maar waarom klopt het eigenlijk? En waarom zou het eigenlijk moeten kloppen? Daar krijg je toch alleen kloppende hoofdpijn van? Laat het volk er maar over piekeren. Het is toch wel kunst.

Vrijbrief

De veronderstelling dat het toch wel kunst is (en geen rotzooi) rust op twee pijlers: het succes van de kunstenaar en zijn vakmanschap.

Kunstenaars die nog geen groot succes hebben geboekt, kunnen zich de arrogantie van Auke de Vries niet veroorloven. Zij hebben nog geen recensenten die hun werk bewieroken. Zij moeten zelf zien te formuleren wat ze willen bereiken, wat hun wereldbeeld is, waar hun innerlijke noodzaak zit, enzovoort. Eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat dit gevraagd wordt van mij en van andere jonge schrijvers en dat ik niet weet in hoeverre beeldend kunstenaars of musici dezelfde vragen moeten beantwoorden. Het is in ieder geval zo dat vooral schrijvers een sterke neiging hebben over hun werk te praten en te schrijven, wat zou kunnen samenhangen met hun natuurlijke liefde voor taal. Maar ook in de literatuur geldt dat succes op den duur een vrijstelling kan zijn van aansprakelijkheid. Een interessante persoonlijkheid wordt

daarentegen van steeds groter belang naarmate de faam van de schrijver toeneemt. Vooral aan te bevelen zijn: controversiële politieke standpunten, beledigingen aan het adres van andere schrijvers en depressieve periodes.

Het vakmanschap van de kunstenaar is op zijn beurt ook een veronderstelling, doorgaans gestoeld op het feit dat de kunstenaar heeft gestudeerd aan een kunstacademie. Met andere woorden: hij heeft in zijn jeugd al genoeg rekenschap afgelegd voor zijn werk; nu mag hij voortaan in de pap schijten. (Dit principe doet me sterk denken aan het studentencorps. De ontgroening van de nieuwelingen en de privileges van de ingewijden houden elkaar perfect in stand.) Maar de echte vakman moet zijn werk toch *altijd* vakmatig kunnen onderbouwen? Als hij dat niet hoeft, wat onderscheidt hem dan nog van de amateur?

Middel tot kunst

Ik zeg niet dat vakmanschap niet bestaat of dat kunstenaars als Auke de Vries er niet werkelijk over beschikken. Ik zeg ook niet dat alle succesvolle kunstenaars aanstellers zijn die gebakken lucht verkopen. Ik vind alleen dat het ze te gemakkelijk wordt gemaakt. Hoeven zij dan niets meer te doen dan de toeschouwer uitdagen hun genie te doorgronden? Hoe moeilijk is het nou eigenlijk om mensen uit te dagen? Een prestatie leveren is een uitdaging, maar een uitdaging leveren is daarom geen prestatie. Als een kunstwerk een uitdaging is, dan levert de toeschouwer in feite de prestatie die de kunstenaar heeft nagelaten. Weet de toeschouwer het kunstwerk te waarderen, dan is het zijn eigen werk dat hij waardeert. Het ware kunstwerk zit in zijn hoofd. Het ding waar hij naar gekeken heeft, is slechts een middel daartoe geweest. Het is net zo min een kunstwerk als de kwast van Rembrandt een kunstwerk was. De maker van het ding is dus net zo min een kunstenaar als de maker van die kwast een kunstenaar was, omdat Rembrandt hem toevallig in de winkel zag liggen en kocht.

Een middel tot kunst is zelf geen kunst. Ware kunst moet een prestatie zijn in plaats van een uitdaging. Ware kunst moet zijn toeschouwer iets geven in plaats van ontzeggen en de ware kunstenaar moet kunnen uitleggen wat hij zijn toeschouwer precies wil geven. De vraag is of er dan veel van de moderne kunst overblijft. Ik noemde niet voor niets Rembrandt. Hij leefde in de tijd van de Schone Kunsten, toen kunstenaars nog niet streefden naar onvolkomenheid en conflict, maar juist naar schoonheid en harmonie. Een werk dat ze nu 'uitdagend' zouden noemen, was toen gewoon nog niet af. Lelijkheid daagt uit. Schoonheid bevredigt.

Bijbelcitataten

Mijn grootvader, een pleitbezorger van de Schone Kunsten, was beroemd om de kleurrijke glas-in-loodramen die hij maakte, vooral voor kerken. Zijn niet-religieuze werk betrof meestal de schoonheid van de schepping: dieren, planten en mollige, blote vrouwtjes die veel op zijn dochters leken. Narigheid en dubbelzinnigheid ging hij categorisch uit de weg. Hij had geen enkele behoefte zijn toeschouwers uit te dagen. Vroeg je hem echter wat zijn werk voorstelde, dan was hij niet meer te stoppen. De bijbelcitataten vlogen je om de oren. Velen beschouwden hem als een groot kunstenaar en hij heeft inderdaad aanzienlijke prestaties geleverd. Het formaat van sommige kerkramen, die hij tot op hoge leeftijd zelf plaatste, zijn oog voor kleur en detail en zijn onmiskenbare stijl vind ik zeer bewonderenswaardig. Toch ontbreekt er iets, een kracht achter de schoonheid of juist ertegenin. Ik vind hem als vakman onovertroffen, maar als kunstenaar eenzijdig. Het werk is te simpel en te verklaarbaar. Ik mis de zoektocht naar betekenis. Ik mis het ongrijpbare. Ik mis de uitdaging.

Het ongrijpbare

Vlak na het schrijven van ‘het ongrijpbare’ stond ik een moment versteld van mijn eigen onduidelijkheid. Ik zou er Auke de Vries niet mee weg laten komen, dat is zeker. Toch is het behoorlijk lastig om meer dan een rijtje welluidende synoniemen te verzinnen, die uiteindelijk net zo wazig zijn als ‘het ongrijpbare’. Vakmanschap is veel makkelijker uit te leggen; dat berust op heldere regels die consequent worden toegepast. In de kunst bestaan geen regels en als ze bestaan, dan worden ze vroeg of laat verworpen. Ieder kunstwerk bestaat voor een deel uit vakmanschap. Dat is het verklaarbare deel. Daarna begint het gedonder.

Een goede artiest is niet automatisch ook in staat de betekenis van zijn werk onder woorden te brengen. In het ergste geval begint hij met ‘kunst moet...’ en bedient zich vervolgens van de ene halfgare paradox na de andere tot hij ofwel ruw onderbroken wordt of een hartaanval krijgt. Als ik daarna zijn werk weer zie, denk ik: hoe kan iemand die zoiets goeds maakt er daarna zulke onzin over vertellen? Het werk is waar de kunstenaar zich laat zien. Wat hij erover zegt, is leuk voor in het café, maar niet belangrijk. Als het echt belangrijk was, dan had het er wel in gezeten. Een kunstwerk dat uitgelegd kan worden is geen kunstwerk, maar een kunstje. Het is juist de ware kunst die zich aan uitleg onttrekt.

Onbevangenheid

Er zijn verstandelijk gehandicapten die schilderijen maken met meer zeggingskracht dan de knapste ramen van mijn grootvader. Van vakmanschap is nauwelijks sprake, maar het is wel artistiek. Zoals je een mens niet kunt leren hoe hij gevoelig moet zijn, zo kun je een mens ook niet leren hoe hij kunst moet maken. Je kunt hem alleen het gereedschap aanreiken waarmee anderen het gedaan hebben. Dat gereedschap is geen vereiste voor kunst en het is al helemaal geen garantie. Het kan zelfs in de weg staan. Kijk maar naar de Cobrakunstenaars, die uit alle macht probeerden hun werk weer een kinderlijke onbevangenheid te geven. Die onbevangenheid verliezen we door scholing. Sommigen weten haar te handhaven of te heroveren, maar de meeste mensen verliezen haar voorgoed en benaderen kunst voortaan op een zuiver esthetische, intellectuele of – spaar me! – spirituele manier.

Stel je een doek voor waarvan de onderhelft geel is en de bovenhelft blauw. Precies op de strakke grens bevindt zich een perfecte, rode cirkel. Wat is het? De nieuwe vlag van Kosovo? Allicht niet, zal de kunstenaar je verzekeren. Het is toch wel duidelijk dat het gele vlak het aardse bestaan symboliseert en het blauwe vlak de hemel en dat de rode cirkel niets anders kan zijn dan de mens, die de twee werelden met elkaar verbindt? De kleuren zijn primair, omdat ze de basis van het bestaan uitdrukken. Zie je het nu? Mooi. Dan kunnen we dat lelijke ding aan de straat zetten. Het is een voertuig van een idee. Verder is het niks. Als de maker over enig talent beschikt, dan heeft hij het uitstekend onderdrukt. Misschien moet hij eens kijken naar wat hij als kind maakte, toen hij nog durfde te spelen en strakke lijnen nog saai vond, toen hij zich nog verwonderde over de wereld en nog niet dacht dat het hele bestaan samengevat kon worden in drie kleurvlakken of, in het geval van mijn grootvader, de Heilige Drievuldigheid.

Zoektocht

We mogen dus niet van Auke de Vries eisen dat hij op iedere vraag een waterafstotend antwoord heeft. Daarmee zouden we juist de onbevangenheid belemmeren, die aan de basis staat van het kunstenaarschap. Wel moet de kunstenaar zichzelf steeds vragen blijven stellen. Hij mag nooit zonder meer berusten in een bepaalde kijk op de wereld of in een bepaalde manier van werken. Of hij dit doet is niet altijd uit een enkel werk op te maken, maar verraadt zich

direct in de ontwikkelingen binnen een oeuvre. Een vragende kunstenaar ontwikkelt zich. Een tevreden kunstenaar staat stil.

Berusting gaat vaak samen met een gelukkig gezinsleven en een stabiel inkomen. Maar vergis je niet: berusting is verroesting. Een kunstenaar, hoe succesvol ook, eist geen kunstenaarschap van zijn toeschouwer, zoals Auke de Vries lijkt te doen. Evenmin behandelt hij zijn toeschouwer als een kind dat een illustratie nodig heeft om de waarheid te zien, zoals mijn grootvader deed. Een kunstenaar geeft toe dat hij niet weet wat de waarheid is. Hij is op zoek naar de waarheid en nodigt zijn publiek uit hem te vergezellen. Bij zijn zoektocht wendt hij al zijn vaardigheden aan en breidt ze voortdurend uit. De reis zal vragen en antwoorden oproepen, ze zal de reizigers het één geven en het ander ontzeggen. De antwoorden zullen mettertijd verbleken; de vragen zullen zich blijven opdringen. Daarom eindigt het zoeken nooit. Waar het zoeken eindigt, daar eindigt ook de kunst.